

Nació i identitat a Espanya.

Algunes reflexions

SEBASTIAN BALFOUR

La configuració de la nació i l'estat en diferents parts d'Europa canvia a un ritme cada cop més vertiginós sota els efectes de la globalització, d'una banda, i d'una altra de la reconfiguració del mapa polític internacional cap a una nova multipolaritat. Hi sorgeixen nous estats-nació en alguns casos (l'últim és Kosovo el 2008), mentre que en altres la plasmació històrica de la nació està perdent legitimitat. De vegades, aquesta pèrdua es produeix a causa de la història, quan un estat-nació fou construït i negociat a l'origen entre diferents elits ètniques, religioses i econòmiques. En altres estats-nació, la competència pels recursos entre regions alimenta divisions identitàries i polítiques. Pensem en el Regne Unit, ara més aviat regne desunit, o en Bèlgica, a un pas de dividir-se, per no parlar dels Balcans o de part d'Europa Oriental. De manera que la problemàtica d'Espanya com a estat o estat-nació no té res d'excepcional.

En realitat, es pot argumentar que aquesta suposada crisi a Espanya és més aviat una crisi de les elits polítiques, tant les d'àmbit estatal com les d'àmbit subestatal. Per a la gran majoria de ciutadans, nació i identitat no sembla que siguin problemes. Segons els sondeigs, es consideren espanyols en un grau o un altre, inclosos la majoria de bascs i catalans.¹ És a dir, que se senten còmodes en les seves identitats duals o múltiples; no sols còmodes, diria jo, sinó enriquits culturalment. Aleshores, quins motius hi ha per pensar que nació i identitat són problemes, més enllà de la competència electoral i regional?

Per situar millor el debat, caldria fer algunes breus observacions teòriques sobre els conceptes de nació i identitat. En l'abundant literatura que hi ha sobre nació, trobem perspectives ben diverses, des del primordialisme fins al postmodernisme. El paradigma més convincent i que empraré com a quadre explicatiu en aquesta ponència és el modernista, segons el qual la nació és sobretot

¹Vegeu, per exemple, Centro de Investigaciones Sociológicas: «La identidad nacional en España», encuesta núm. 2667, 1 de gener de 2007.

un artefacte polític contemporani. No és simplement la suma de mites, símbols, memòries col·lectives, encara que aquests tenen un pes més o menys gran en la construcció de la nació; sinó que la nació és una reivindicació política (com sostenen molts autors, de Renan a Brubaker) i no un fet o una categoria analítica.² Les nacions contemporànies i les identitats nacionals són el producte, sobretot, d'un procés de modernització. La clau n'és la industrialització, la urbanització, el desenvolupament d'infraestructures i xarxes de comunicació, la mobilitat social, l'alfabetització i un llarg etcètera. I en aquest procés el paper de l'estat, les institucions, les elits polítiques i els seus intel·lectuals orgànics és fonamental. A través d'ells s'elabora una identitat col·lectiva, una tradició nacional sobre la base de fragments de mites i memòries socials, tot de forma selectiva. La guerra i la creació de l'«Altre» són factors importants en aquesta elaboració d'una identitat nacional col·lectiva.³

De manera que l'afirmació per part dels nacionalismes de tota mena d'una continuïtat d'identitat amb el passat remot és qüestionable. Molts nacionalismes necessiten construir continuïtats ancestrals i culturals com a font de legitimitat. Però, en gran part, el nostre concepte de nació no és el mateix que el d'abans del segle XVIII. Aleshores la nació era més aviat un estat patrimonial o *regnal* en paraules de Susan Reynolds,⁴ propietat, per mitjà del dret diví, de monarques o emperadors que podien disposar dels seus territoris i dels que hi habitaven en el tracte amb altres monarquies. Amb algunes excepcions, l'orgull nacional era més aviat la celebració de la corona o dinastia que regnava, el que podríem anomenar un patriotisme dinàstic. Els individus eren súbdits, no ciutadans ni molt menys consumidors, els drets dels quals estaven vinculats a la propietat i la religió. Les identitats eren complexes, multinivellades, de vegades cosmopolites, però jeràrquiques en la gran majoria, arrelades en la religió, la localitat i l'estratificació social. A més, les monarquies eren moltes vegades compostes, amb sobiranes compartides, per exemple la dels Habsburg, la britànica, la del Sacre Imperi Romà, cosa que dificulta les posteriors reivindicacions nacionalistes basades en territoris definits.⁵

Un altre factor de diferenciació important que s'oblida sovint és que fins fa uns tres segles, o menys, el quadre cognitiu de la majoria dels súbdits a Europa era molt diferent del nostre, com ara en els conceptes de temps i espai. En concret, hi havia poc sentit de ciutadania com l'entenem ara i poca horitzontalitat

² Rogers Brubaker: «In the Name of the Nation: Reflections on Nationalism and Patriotism», *Citizenship Studies*, 8/2 (2004), p. 116.

³ Eric J. Hobsbawm: *Nations and nationalism since 1780: programme, myth, reality*, CUP, Cambridge, 1990, Ernest Gellner: *Nations and Nationalism*, Blackwell, Oxford, 1983. Benedict Anderson: *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism*, Verso, Londres, 1983. John Breuilly: *Nationalism and the State*, Manchester University Press, Manchester, 1993.

⁴ Susan Reynolds: *Kingdoms and communities in western Europe, 900–1300*, Clarendon Press, Oxford, 1984, p. 250.

⁵ J.H. Elliott: *Imperial Spain, 1469–1716*, Edward Arnold, Londres, 1963.

de comunitats. Si hi va haver patriotisme més enllà del patriotisme dinàstic era un patriotisme local en què l'«Altre» podia ser un d'una altra província o regió. De vegades la idea mateixa de nació era vista com a amenaça a la identitat o a l'ordre tradicional. La celebració del retorn del *Desitjat* a Madrid el 1814, que era també una protesta contra les Corts, els *doceañistas* i els afrancesats, tenia com un dels seus lemes populars: «Mori la nació!», car l'emergència d'identitats nacionals no va ser un procés lineal sinó acumulatiu, asimètric, contradictori i el seu ritme va variar molt entre elits i població, o entre nació i nació.⁶

La literatura recent sobre nació i nacionalisme a Espanya s'insereix majoritàriament dins d'aquesta perspectiva modernista. Segons aquesta anàlisi, el nacionalisme espanyol es consolida només a partir de l'inici del segle XIX, mentre que els moviments subnacionals emergeixen cap a mitjan i final del segle; malgrat que es declaren com renaixements de moviments anteriors, aquests provenen sobretot del procés de modernització. No hi ha dubte que les estructures precontemporànies van tenir un paper en la construcció d'identitats nacionals, però eren massa locals i apolítiques per formar-ne el nucli.

Aquest procés no és fonamentalment diferent del de la resta de l'Europa Occidental, però té algunes peculiaritats. Hi ha consens que la modernització socioeconòmica arranca sobretot en la segona meitat del segle XIX, però aquest era un procés relativament lent i geogràficament concentrat, cosa que va generar tensions i asimetries que van estimular nacionalismes perifèrics.⁷ En canvi, hi ha molta polèmica sobre el grau de modernització política i de nacionalització de masses a nivell nacional (els més grans protagonistes de la qual són el que podríem anomenar l'escola valenciana i la catalana), encara que entre tots hi ha cert consens sobre la feblesa relativa de l'estat liberal.⁸

D'aquest procés emergeixen dos models molt diferents de nacionalisme subestatal, encara segons un quadre analític modernista: el nacionalisme basc com a reacció contra la modernització i el nacionalisme català com a afirmació de

⁶ José Álvarez Junco ha tractat la versió espanyola d'aquest tema de forma magistral, vegeu J. Álvarez Junco: *Mater Dolorosa. La idea de España en el siglo XIX*, Taurus, Madrid, 2001. I anteriorment J. Álvarez Junco: «The Nation-Building Process in Nineteenth-Century Spain», a Clare Mar-Molinero i Angel Smith (eds.): *Nationalism and the Nation in the Iberian Peninsula. Competing and Conflicting Identities*, Berg, Oxford, 1996, pp. 89-107.

⁷ Juan José Linz: «Early state-building and late peripheral nationalisms against the state: the case of Spain», a S.N. Eisenstadt i S. Rokkan (eds.): *Building States and Nations: Analysis by Region*, Beverly Hills & London, Sage, 1973, pp. 32-116. Juan Pablo Fusi i Jordi Palafox: *España, 1808-1996: el desafío de la modernidad*, Espasa-Calpe, Madrid, 1997. Borja de Riquer i Permanyer i Enric Ucelay Da Cal: «An Analysis of Nationalism in Spain: A Proposal for an Integrated Historical Model», a Justo Beramendi, Ramón Maíz i Xosé M. Núñez (eds.): *Nationalism in Europe. Past and Present*, Universidade de Santiago de Compostela, Santiago, 1994, vol. 1, pp. 275-301.

⁸ B. de Riquer: «La débil nacionalización española del siglo XIX», *Historia Social*, 20 (1994). Juan Pablo Fusi: *España. La evolución de la identidad nacional*, Temas de Hoy, Madrid, 2000. Ferrán Archilés: «¿Quién necesita la nación débil? La débil nacionalización española y los historiadores», a Carlos Forcadell et al. (coords.): *Uso público de la historia*, Prensas Universitarias de Zaragoza, Saragossa, 2002, pp. 187-208.

modernitat contra la feblesa de l'estat espanyol. De manera que, al final del vuit-cents, no s'havia produït l'assimilació o integració de les diferents memòries socials, llengües, cultures, etnicitats en una narrativa històrica singular, un discurs nacionalista hegemònic.

Les dues dictadures de l'Espanya del segle XX serien (entre altres coses) intents d'imposar un únic discurs nacionalista autoritari nacionalcatòlic per mitjà del que s'ha anomenat la «integració negativa» dels enemics interns i externs a l'Espanya tradicional, un discurs que va desafiar obertament el paradigma liberal dels *doceañistas*, de Cánovas i de la Segona República,⁹ i que suposava la destrucció de qualsevol pluralitat de cultura i identitat. El resultat va ser que en la nova democràcia el nacionalisme espanyol es va veure contaminat amb un significat unipolar totalitari. Això va intensificar el sentit de pluralitat de nació i identitat; fins i tot és possible que la força del nacionalisme regional en la nova democràcia es degués a la repressió de l'estat franquista més que a qualsevol altra variable. D'altra banda, la contaminació del nacionalisme espanyol va inhibir el desenvolupament de qualsevol nacionalisme espanyol integrador i inclusiu fins als anys noranta del passat segle XX, quan fins i tot el PP es va esforçar a encaixar les diferents identitats a Espanya en un nou paradigma nacionalista en què la devolució i la diversitat eren factors de modernitat i progrés. Aquest viratge, és clar, tenia arrels estratègiques basades en càlculs electorals, però va marcar l'abandó, almenys discursiu, del centralisme espanyolista. Paral·lelament, les Olimpíades i l'Exposició Internacional de Sevilla el 1992 van intentar projectar una imatge d'una Espanya plural en plena convivència.¹⁰

Ara bé, qualsevol intent de jerarquitzar o hegemonitzar les identitats ensopega amb la fluïdesa de la identitat. La gran majoria dels ciutadans admeten identitats duals, triples i fins i tot quàdruples, perquè les identitats són i sempre han estat múltiples i imbricades, i varien segons el context. Fins i tot al País Basc, segons els sondeigs, el 58% dels bascs van admetre el 2007 que tenien una identitat dual, mentre que sols el 33% es veien únicament bascs.¹¹

Es fan intents d'hegemonitzar la identitat per part de les elits polítiques no sols a través de l'idioma i de la cultura sinó a través de la narrativa històrica. Per exemple, es pot argumentar que les representacions del passat de la dreta demostren continuïtats amb els corrents dominants del nacionalisme espanyolista. La narrativa no sols defineix identitat sinó també legitimitat. En la dreta espanyola hi ha implícit un concepte organicista de nació per tal com existeix independentment dels ciutadans, com si fos un subjecte col·lectiu autònom. Aquest

⁹ Alejandro Quiroga Fernández de Soto: «La idea de España en los ideólogos de la Dictadura de Primo de Rivera. El discurso católico-fascista de José Pemartín», *Revista de Estudios Políticos*, 108 (2000).

¹⁰ Sebastian Balfour i Alejandro Quiroga: *España reinventada. Nación e identidad desde la transición*, Península, Barcelona, 2007, pp. 301-304.

¹¹ Euskobarómetro: «Identidad nacional subjetiva de los vascos», gràfic 16, novembre de 2007.

concepte, sorprenentment, va ser formulat pel liberal Ortega y Gasset: «*La Nación...es algo previo a toda voluntad constituyente de sus miembros. Está ahí antes e independientemente de nosotros, sus individuos...Es algo en que nacemos, no es algo que fundamos*». ¹² Hom pot trobar una reformulació recent de la nació com a subjecte col·lectiu independent de les diverses identitats i tradicions que comprèn al portal de la Fundación de Defensa de la Nación Española, on se sosté que «*se hace imprescindible que la Nación Española levante la voz y se resista, con toda la fuerza disponible, a desaparecer, fracturándose en señoríos, de la Historia Universal*». ¹³ És difícil negar l'existència d'un estat-nació espanyol modern, però no és independent de la subjectivitat dels espanyols, ni es remunta als visigots, sinó que té la primera plasmació contemporània en un constructe de primeries del segle XIX.

Així mateix, és igualment qüestionable la narrativa dels nacionalismes regionals en la mesura que afirmen continuïtats històriques amb un passat més o menys remot. Aquest plantejament de comunitats de destí ignora no sols la transformació d'identitats en l'edat contemporània, sinó el factor de classe social. La noció, per exemple, d'una protonació basca colonitzada per l'estat castellà passa per alt la plena integració de biscaïns i guipuscoans en l'administració imperial al segle d'or espanyol¹⁴ o la de l'alta burgesia financera-industrial basca en les elits d'Espanya al segle XIX i la seva explotació d'immigrants, tant castellans com andalusos i bascs, per no parlar de la burgesia catalana.

Ara bé, la Constitució de 1978, obra mestra de consens racional i pragmàtic, acordada fonamentalment entre UCD i PSOE, reconeix formalment el fet diferencial entre comunitats amb «drets històrics» i les altres comunitats. Però aquest fet ha estat interpretat de forma diferent, primer amb el reconeixement dels antics règims forals del País Basc i Navarra, i després per mitjà de la via d'accés accelerat a l'autonomia per les que la van aconseguir fugaçment a la Segona República. Un tercer reconeixement del fet diferencial és l'ús dels termes *nacionalitats* i *pobles*, termes deliberadament ambigus que han estat interpretats de molt diversament per les elits polítiques. Per al centreesquerra i el centre va ser tal vegada el reconeixement del que podríem anomenar *Galeuscat* (Galícia-Euskadi-Catalunya) com a nacions historicoculturals (utilitzant la distinció clàssica i discutible que féu Meinecke el 1907 entre nacions polítiques i nacions culturals¹⁵) però sense vocació sobirana, val a dir, sense el dret a establir-se com a estats. En canvi, per a sectors de l'esquerra i per als nacionalistes regionals, el terme significa nacions sense estat, amb drets implícits cap a l'autogovern ple o

¹² José Ortega y Gasset: *Europa y la idea de la Nación*, Alianza, Madrid, 1985, pp. 62-63, 77.

¹³ <http://www.nacionespanola.org/>.

¹⁴ Gregorio Monreal: «Annotations regarding Basque traditional political thought in the sixteenth century», a William A. Douglass (ed.): *Basque Politics: a case study in Ethnic Nationalism*, Basque Studies Program Occasional Papers Series No. 2, NV, Reno, pp. 19-20.

¹⁵ Friedrich Meinecke: *Cosmopolitanism and the national state*, Princeton, Princeton University Press, N.J., 1970 [1907].

més enllà, l'autodeterminació. Com més va més, en el discurs públic s'ha estès la noció d'Espanya com a nació de nacions, nacionalitats i regions o fins i tot estat de nacions i regions. El preàmbul de l'Estatut de Catalunya defineix Catalunya com a nació, mentre que altres estatuts ja defineixen la seva regió com a nacionalitat històrica (per exemple, el preàmbul del nou Estatut de València de 2006, el d'Andalusia, i el títol preliminar d'Aragó també de 2006).

Les raons d'aquest viratge són complexes però deriven en part de la mateixa estructura del model territorial que estableix el títol VIII de la Constitució, que fou elaborat posteriorment en els pactes polítics de 1981 i 1992 (primer amb la LOAPA, rebutjada en part pel Tribunal Constitucional i després amb els acords entre PSOE i PP el 1992). Perquè, a part del règim foral i del reconeixement formal del fet diferencial, la legislació opera amb el principi de la paritat d'estructura, finançament i competències, el que es coneix popularment com el «café per a tots». Totes les autonomies creades després de 1978, fins i tot les que podrien considerar-se sense «identitats» o «sentiments regionals» (en contraposició a tradicions provincials) com Cantàbria, Madrid o La Rioja, tenen la possibilitat d'accedir a les competències que té Galeuscat, a banda del règim foral. Aquesta potencialitat va diluir el fet diferencial, el suposat excepcionalisme de les comunitats històriques.

A més a més, el model territorial de la Constitució es basa en la pràctica en una contradicció, que no complementarietat, entre govern regional i estatal. Articula no tant el principi de subsidiarietat com la cerca de major autonomia i més recursos i la resistència per part de l'estat a concedir-los. Aquesta contradicció ha donat lloc a una dinàmica d'un quasi federalisme competitiu, que no cooperatiu, basat en part en el greuge comparatiu. El greuge inicial que patia Catalunya era de no gaudir del règim especial d'Euskadi i Navarra, val a dir que des de l'inici es va crear una asimetria entre les comunitats històriques i no sols entre aquestes i les del règim comú. L'efecte del «café per a tots» va augmentar aquest sentit de greuge. La dinàmica competitiva entre les autonomies no afecta només recursos i competències, sinó també qüestions culturals, socials, econòmiques. Per exemple, la legitimitat històrica —el dret d'anomenar-se nacionalitat o comunitat històrica. Com també el control o la propietat de l'aigua —abans assumpte de concurrència entre o dins dels pobles— de rius com l'Ebre, el Xúquer i el Segura.¹⁶

El procés ha forjat nous regionalismes polítics d'una banda i quasi nacionalismes regionals d'una altra —com el de València, amb tot el contingut que té de reivindicació nacional; ha afavorit la tendència a descobrir raons històriques per a un tracte diferencial en algunes regions, com ara el redescobriments de furs medievals a regions com Aragó i València, o la celebració d'idiomes regionals fora de Galeuscat (com el bable a Astúries, l'aranès a la Vall d'Aran catalana,

¹⁶ Sebastian Balfour i Alejandro Quiroga: *España reinventada...*, cit., pp. 128-135.

i l'aragonès). La línia divisòria entre regió i nació subestatal s'ha diluït progressivament. La construcció regional s'ha convertit en alguns casos en construcció d'identitats subnacionals complementàries a l'espanyola.¹⁷

El ressorgiment del regionalisme pot ser en part una resposta a la globalització o la glocalització, és a dir, la cerca d'identitats o pàtries cada cop més pròximes. És un fenomen bastant generalitzat també fora d'Espanya. Però a Espanya les noves institucions de les autonomies han tingut un paper fonamental en el creixement d'aquest quasi federalisme competitiu. Cal tenir en compte que alguns dels estatuts defineixen la seva funció primordialment com la defensa d'interessos regionals, amb la implicació de la naturalesa competitiva del model territorial. El de Galícia, per exemple, «assumeix com a tasca principal la defensa de la identitat de Galícia i dels seus interessos i la promoció de solidaritat entre tots aquells que integren el poble gallec» (Títol Preliminar, article 2: www.xunta.es/estatuto). Les institucions autonòmiques no són simplement corretges de transmissió per a les normes i els papers construïts a nivell nacional, és a dir que l'arquitectura de l'estat no es basa merament en la pluralitat de centres de presa de decisions segons el principi de la subsidiarietat. Les estructures intensifiquen la competència entre les elits regionals. La dinàmica institucional generada per la descentralització ha donat lloc a una acumulació de recursos i palanques de control sobre aquests recursos. I també a la construcció i disseminació de significats, identitats, mites i símbols, narratives històriques, moltes vegades en concurrència amb els d'altres autonomies. Aquests s'han consolidat als àmbits regionals per mitjà dels quadres administratius, intel·lectuals, agències públiques, xarxes clientelars, serveis, ensenyament, cultura, etc.

És a dir que les noves institucions creen la seva pròpia dinàmica i construeixen dependències mútues amb xarxes socials, econòmiques i culturals, cosa que redueix els seus marges d'autonomia en política i gestió (segons el quadre explicatiu de l'escola neoinstitucionalista).¹⁸ A nivell federal això es tradueix en la competència per fons i poders, és a dir, per la recerca de la maximització de poders i recursos, amb l'estat com a font quasi inesgotable d'aquests recursos i les altres regions com a rivals i no sòcies en la governació de l'estat, malgrat el principi constitucional de solidaritat i cohesió. El resultat de tot això és: més tensions entre centre i perifèria, entre comunitat i comunitat. I també el desnonament progressiu de l'estat, que cada vegada té més reduït l'espai de decisió, i es veu obligat a cercar nous mètodes de coordinació i cooperació.¹⁹ El debili-

¹⁷ Xosé M. Núñez Seixas: «Inventar la región, inventar la nación: acerca de los neoregionalismos autónomos en la España del último tercio del siglo XX», a C. Forcadell i A. Sabio: *Las escalas del pasado. IV Congreso de Historia local de Aragón*, UNED/Instituto de Estudios Altoaragoneses, Barbastro, 2005.

¹⁸ Vegeu, per exemple, James G. March i Johan P. Olsen: *Rediscovering institutions: the organizational basis of politics*, Free Press, Nova York, 1989.

¹⁹ Joan Romero: «Aun lejos de un verdadero estado federal», *El País*, 25 de novembre de 2008.

tament de la cohesió social i nacional és acompanyat per una progressiva erosió d'identitats duals. En alguns casos, tendeix a articular una narrativa de victimisme comparatiu, de vegades amb l'objectiu de mobilitzar el vot regional.

Almenys al País Basc, potser això hi hagi contribuït a un descens d'identitat dual, segons constaten els sondeigs d'Euskobarómetro, de la Universitat del País Basc. Entre 1999 i 2001, fins al 70% dels bascs s'identificaven com a bascs i espanyols en una mesura o una altra. En canvi, entre aquest període i 2007, s'hi va produir un descens desigual però progressiu de la identitat dual fins al 59%. D'altra banda, els bascs sondejats, sense molta variació, van constatar en el mateix període bastant satisfacció amb l'Estatut de Gernika. La implicació dels dos sondeigs és que la majoria de bascs han valorat l'alt grau d'autonomia i el règim foral, i no tenen cap problema amb l'actual model territorial, però se senten menys espanyols.²⁰

Una altra variable indirecta en la problemàtica d'aquest neoregionalisme és el dèficit democràtic en el model territorial. La redistribució de competències i recursos no ha estat acompanyada per una redistribució federal de poder. Les autonomies no tenen un paper formal en la presa de decisions d'àmbit estatal. El Senat no representa les comunitats com el Bundesrat representa els Lander, per bé que les autonomies espanyoles gaudeixen de més competències. Les temptatives de reforma del govern de Rodríguez Zapatero en aquest sentit han estat bloquejades pel Partit Popular. Igualment, el PP està obstaculitzant la representació de les comunitats en el Tribunal Constitucional. L'absència d'una cambra federal ha donat lloc a una dissociació entre autonomies i estat, i a una absència de coresponsabilitat a nivell nacional. Cosa que revela, d'altra banda, la falta d'una cultura federal.²¹ El fòrum creat pel govern Zapatero per a consultes entre l'estat i les autonomies, la conferència anual de presidents autonòmics, no pren decisions. També hi ha el Consell de Política Fiscal i Financera (creat per la LOFCA el 1980) i les consultes entre estat i autonomia d'àmbit sectorial. Però, tots són mecanismes de consulta i coordinació, de manera que les autonomies són constitucionalment representatives de l'estat en l'àmbit regional però no tenen incentius per representar-lo, ni participen en el debat nacional sobre el model territorial i el seu funcionament.

En resum, en l'articulació del model territorial no hi ha equilibri institucional. En canvi, hi ha dèficits i asimetries, que són el resultat de decisions preses a l'inici del procés de consolidació democràtica per raons polítiques basades en càlculs d'equilibris de poder. El resultat és que a la casa espanyola viu el que en podríem dir un «*ménage à trois*» —estat, comunitats històriques, regions— que competeixen contínuament entre si. La pregunta que es planteja és: com s'hi ha

²⁰ Euskobarómetro: «Evolucion de la identidad nacional de los vascos 1981-2007», gràfic 13; i «Evolucion de satisfacción de los vascos con el Estatuto 1993-2007», gràfic 10, novembre de 2007.

²¹ Francisco Caamaño: «Treinta años... y ni uno más», *El País*, 5 de desembre de 2008.

d'allotjar aquest «*ménage à trois*»? O, al contrari, fóra millor que alguns dels participants en surtin, de la casa que tots ocupen, per construir la seva pròpia?

Les solucions proposades a aquesta suposada crisi són tan variades com les reivindicades després del 98. Van des de la descentralització simètrica fins al federalisme plurinacional asimètric, i més enllà, fins al sobiranisme. Un dels models propugna més devolució a les autonomies, donar-los més llibertats per determinar la cistella de béns i serveis a través de mecanismes fiscals.²² Proposa, a més, un nou càlcul de la contribució al fons de solidaritat perquè les regions més riques gaudeixin de més inversió estatal en la infraestructura. Segons aquest model, l'estat continua sent guardià d'un nivell mínim de prestacions universals i manté el control del sistema fiscal i la seguretat social a través de la caixa única. Evidentment, aquest model no requereix la modificació de la Constitució. El desavantatge és que no donaria satisfacció a les elits nacionalistes subestats per un reconeixement més gran del fet diferencial, ni de bon tros a l'aspiració dels sectors sobiranistes al País Basc i Catalunya per un estatus de nació associada.

Un altre model implica la reconfiguració de la relació entre Galeuscat i l'estat com a sistema quasi confederal i diferent del règim comú (fins i tot per a les regions que reivindiquen l'estatus de nacionalitat). Aquest model s'articulària a través de noves relacions fiscals i econòmiques, una major devolució de competències, i molt important, l'expressió de diferenciació nacional en l'àmbit institucional i simbòlic, per exemple en l'esport.²³ El problema és que el model implica una reforma radical de la Constitució, cosa que per als partits d'àmbit estatal, i en particular per al Partit Popular, és impensable.

Quant al sobiranisme, hi ha hagut dos models d'autodeterminació a Espanya, com és ben sabut, que tenen arrels històriques des de fa més de cent anys. D'una banda, la reivindicació del sobiranisme *de iure* de tipus confederal (com la d'Esquerra Republicana de Catalunya i la del Pla Ibarretxe) i, d'una altra, el sobiranisme *de facto* a través del control de presa de decisions, impostos, infraestructures, etc., dins d'una Europa de les regions (Convergència i Unió). El problema d'aquest darrer model és que l'esperança posada en la «regionalització» de poder a Europa ha estat en gran part defraudada mentre que, en canvi, s'ha vist l'eclosió de nous estats-nació a l'est d'Europa i als Balcans (per exemple Kosovo el 2008) que han assolit més sobirania i projecció internacional que no les regions subestats, com ara Catalunya, el producte interior brut de les quals és molt superior al d'aquestes noves nacions.²⁴

²² Ángel de la Fuente: «Los mecanismos de la cohesión territorial en España: un análisis y algunas propuestas», *UFAE and IAE Working Papers*, 644, 2005.

²³ Ferran Requejo: «National pluralism and federalism. Four potential scenarios for Spanish plurinational democracy», *Perspectives on European Politics and Society*, 2.2 (2001), pp. 305-327.

²⁴ Xosé M. Núñez Seixas: «Identidad y crisis de Europa», *Revista Internacional de Filosofía Política*, 31 (juliol 2008), pp. 179-197.

Un altre problema és que ni la Constitució espanyola ni el dret internacional reconeixen o regulen processos legals d'autodeterminació.²⁵ El sorgiment de nous estats-nació als Balcans respon a problemàtiques geopolítiques multilaterals que tenen poc a veure amb les reivindicacions de regions de l'Europa occidental. Els casos quebequès i escocès ofereixen precedents, a pesar de les diferències històriques, polítiques, institucionals entre si. Al Quebec hi ha hagut dos referèndums unilaterals, l'últim el 1995, en què s'hi va rebutjar per molt poc el dret a l'autodeterminació. El govern de l'Scottish National Party d'Escòcia va arribar al poder el 2007 amb un manifest que prometia un referèndum abans de 2010. Però la secessió unilateral és anticonstitucional en els dos casos. És a dir, que necessiten l'acord previ de les cambres canadenca i britànica respectivament. En el cas quebequès, un primer pas cap a la sobirania fou el Clarity Act de 2000, però aquest acte tan sols hi va establir els procediments segons els quals es podria arribar per referèndum a la sobirania sense concedir el dret a realitzar el procés.

El mateix es pot dir del cas basc o català. Hi caldria un canvi radical de la Constitució, aprovat per les dues cambres, pel Tribunal Constitucional i per un referèndum nacional abans de qualsevol referèndum que pogués tenir efectes vinculants. Amb el balanç de poder polític actual, aquests passos són inconcebibles a curt termini. De totes maneres no hi ha suport suficient entre els mateixos bascs per a la independència. Segons un sondeig de 2007, només el 27% recolzaria la independència o sobirania mentre que el 30% afavoreix el federalisme.²⁶ De manera que en un horitzó pròxim no es percep cap solució ni canvi institucional.

Aleshores, quines són les perspectives a llarg termini? És probable que hi hagi una diferenciació cada cop més gran entre Catalunya i el País Basc per un costat i Espanya per un altre com a resultat de l'autoafirmació identitària, cultural i política de les institucions en les dues autonomies. És a dir, que les noves generacions d'aquests llocs (i potser d'altres, com Galícia) se sentiran menys espanyoles. No hi ha res d'estrany en això. Les identitats i els valors estan canviant progressivament en un món cada cop més globalitzat. Tenim com a exemple les actituds dels anglesos envers la independència d'Escòcia. Un sondeig de 2006 suggereix que els anglesos acceptarien sense problema la futura independència dels seus cobritànics; fins al 59% de la mostra recolzaria la iniciativa i només el 29% s'hi oposaria. D'altra banda, només el 52% dels escocesos s'hi declaren a favor i el 35% en contra. A més, fins al 48% dels anglesos acceptarien la dissolució del Regne Unit i la creació d'estats independents a Anglaterra, Escòcia, Gal·les i Irlanda del Nord.²⁷

²⁵ Per a una reflexió recent sobre el tema, vegeu Ignacio Sánchez-Cuenca: «¿Qué hacer ante demandas separatistas?», *El País*, 30 d'octubre de 2008.

²⁶ Euskobarómetro: «Alternativas sobre la forma de estado», novembre de 2007, gràfic 18.

²⁷ ICM Scottish Omnibus Poll: «Should Scotland become an independent country», 2006.

Com podem interpretar aquestes xifres sorprenents? Crec que enfront d'aquest procés d'afirmació d'identitat nacional-regional que he esmentat hi ha una contradinàmica caracteritzada per la mobilitat social, la immigració, el consumisme universal, les comunitats virtuals del ciberespai (per transitòries que siguin), i així successivament. Aquesta contradinàmica fa més difícil qualsevol temptativa d'encaixar trets etnolingüístics i una narrativa històrica primordial o perennialista com a significadors d'identitat.

Si més no a nivell europeu, creix el fenomen —que en gran part passa desapercebut— del que Juan Pablo Fusi ha anomenat el «no-nacionalisme».²⁸ En aquest cas, la cohesió social dins i més enllà de les regions es veuria afavorida per un major èmfasi en valors cívics postnacionals a l'estil de Sternberg i Habermas, prescindint de valors nacionalistes, és a dir, per l'assimilació de regles i drets democràtics com a factors principals d'integració. El problema és que són «valors freds» en comparació amb els «valors calents» del nacionalisme etnolingüístic i historicista. Però això és el que s'esdevé, com més va més, a l'Europa occidental, que està experimentant una mena de segon cicle de secularització, caracteritzat pel pas del nacionalisme a la ciutadania. És possible que ciutadanes compartides puguin en el futur reemplaçar sobiranes compartides com a eix de la relació entre estats i regions.²⁹ Sigui com sigui, en un món en creixent transformació econòmica i geopolítica (i no crec que es ralenti arran de l'actual crisi econòmica), els pronòstics sobre el futur són cada cop més arriscats.

²⁸ Juan Pablo Fusi: «El no nacionalismo», *El País*, 16 de desembre de 2003.

²⁹ Rafael Jorba: *Catalanisme o nacionalisme. Proposta d'una nova laïcitat*, Columna, Barcelona, 2004.